

BYARBORNET

DEN SKÅNSKA

HEMBYGDSTIDNINGEN

Vår över slätten.

Fåglar i skånskt allmogeliv

av

HELGE ANDERSSON

I ALDRE TIDER spelade fåglarna en framträdande roll i allmogens liv. De bringade bud om vår och värme, de spådde väder och årsväxt, de varslade om sjukdom, död och annan olycka men också om framgång och lycka. Det var därför helt naturligt, att allmogen noga gav akt på fåglarnas flykt över byarna och deras uppträdande och beteende vid olika tider och tillfällen.

En fågel, som intog en framträdande ställning i allmogens liv var *tranan*. Hon var vårens och värmens verkliga budbärare. Hennes ankomst till bygden var en stor händelse och togs som ett tecken, att dagen nu blivit så lång, att man kunde lägga sig i dagsljus. Härom säger ett gammalt rim från Ravlunda i Albo härad:

*Första torsdan i Tor
träder tranan på skånsker jor,
andra torsdan i Tor
kastar hon hed sten i jor,
å tredje torsdan i Tor
bär hon ljus i sänga.*

Tredje torsdagen i Tor, d. v. s. mars månad, var den folkliga vårdagjämningen, då det hette, att dagen och natten var lika långa. Då bar tranan ljus i säng, d. v. s. från och med nu skulle man lägga sig vid dager. Fick tranan vid sin ankomst se ett hus där det brann ljus, kom detta hus enligt folktron att brinna under årets lopp, och ägaren drabbas av sjukdom, sorg och olycka. På sina håll var tranan även s. k. midaftonsfågel. Vid hennes ankomst började man hålla midafton, ett mål, som insköts mellan middagen och kvällsvarden, när dagarna blivit längre och arbetet hårdare. Det betydde för pigor och drängar ett angenämt avbrott i det slitsamma arbetet på eftermiddagen, och man förstår, att tranans välkända hälsningsrop uppe från rymden var innerligt efterlängt. Tranans för-

bindelse med midafton framgår av ett par verser från Skytts, Bara och Järrestads härad, där hon i folktron ansågs återvända till Skåne först den tredje torsdagen i Tor. I en vers från Simris heter det sålunda:

*Tredje torsdan i Tor
träder tranan på skånsker jor
meattan pior och dränga,
gå i dasljus i sänga!*

Tranan hade tre förridare eller härolder: *vipan*, *staren* och *lärkan*. Av dessa var *vipan* den förnämsta. Hon har spelat en stor roll i allmogens liv och gett upphov till många talesätt, rim och öknamn. Hennes tidiga ankomst ansågs förebåda en tidig vår. En köldknäpp på våren sedan *vipan* kommit kallades "vivevinter". Detta uttryck hade dock något olika innebörd i olika trakter. Ibland avsågs med "vivevinter" en köldknäpp i mars, så bl. a. i Fosie, V. Skrävlinge och Husie, ibland en serie kalla dagar, åtta före och åtta efter den 1 maj, så bl. a. i Äspinge. I Torna härad skulle det enligt folktron komma sju *vivevintrar* efter "tjyngemosse knuda" (kyndelsmässo knuta den 2 februari), innan den riktiga våren tog sin början. I Frosta härad talade man om tre *vivevintrar*, först en *lärkevinter*, en köldknäpp sedan *lärkorna* kommit, en *starvinter*, en något senare köldknäpp, och sist en *vivevinter*. En annan folklig väderleksterm var "vivefnösan". Om denna hyste man också olika uppfattning i olika socknar. I Skytts härad var "vivefnösan" en *vinterknäpp* i slutet av mars, sedan *viporna* kommit, medan den i Oxie härad betecknade dels en köldknäpp vid tiden för *vipornas* ankomst, dels ett kraftigt oväder före *vipornas* ankomst. *Vipan* intog också en stark ställning i folktron. Enligt denna blev man fräknig, om man åt *vivepagg*. I folkmålen förekommer adjektivet "vivefrajned" (*vive-*

fräknig). Henrik Wranér talar i Stuesnack o stättelams om ett litet "fruentömmet me ljust hår o ed gråne vifveder o mä röhvitt forkle". Här betyder "vived" detsamma som vipefräknig. Å andra sidan kunde man bli av med fräknar, om man tvättade sig med vipägg. Man skulle då ta det första vipägg man fann om våren och gnida det så hårt över ansiktet, att skalet krossades, och vitan och gulan rann ut över fräknarna. I Genarp i Bara härad har upptecknats det avskräckande rimmet:

*Tar du vivans ägg,
kommer du ti hänga po djävulens vägg,
tar du vivans unga,
kommer du ti hänga po djävulens tunga.*

Vipans namn användes ofta som skällsord, t. ex. "din viva!" Med vipa avses här en högfärdig kvinna, som går och stoltserar som en vipa eller en flicka med fnittrande och hållningslöst uppträdande, tillika kokett och näbbig. Öknamnet vipa användes emellertid inte bara om kvinnor. I Genarp i Bara härad har antecknats öknamnet "Annors Viva" (Anders Vipa). I Genarp har också antecknats ett rim i dialogens form:

*Hår bor vivan?
Höjt åpp i pivan.
Va jårr honn där?
Ägg.
Hår många?
Kårrana folla.
Vicka ska ja ha?*

Den, som frågade höll hela tiden den, som svarade i örat. Om den som svarade sade "di sure" fick han ett nyp i örat av den som frågade, men sade han "di söde", slapp han nypet i örat.

Även storken var föremål för allmogens uppmärksamhet. Såg man storken stå stilla första gången man såg honom, betydde det att man kom att bo kvar det året, men om man såg storken komma flygande, betydde det att man kom att flytta under årets lopp åt det håll han flög. På de s. k. Genarps slätter söder om Genarps kyrkby, var man ängslig då man såg storken flyga mot norr. Det togs som tecken på att man skulle dö under året, när storken flög mot kyrkan. När någon sett storken flyga mot norr, brukade det heta: "Ja kommer ti å flytta, men de bler nåck ti tjarregåren". När storken stod i vattnet var det ett tecken på att det kom

främmande. I Genarp har också antecknats ett barnrim:

*Storken Långben
sto po en sten
å toa sina länge
raggede ben.*

En annan fågel som uppmärksammades var göken. Det ansågs inte bra att höra göken på fastande mage. Om man hörde göken, innan man förtärt något, blev man "dårad" av göken. Ett uttryck, som användes av de gamla var "göken dåra mi i da".

En fågel som man fick vara försiktig med var höken. Han kunde vara riskabel att råka ut för. "Du ser ud såmm höjen har vad i lav me di" är ett talande uttryck om en illa åtgången person. Särskilt farligt var det att sjunga på morgonen, ty då riskerade man att hamna i hökagumpen innan kväll. Ett vanligt uttryck är: "Åmm du sjonger po marenen så kommer du i höjaröven injan kväll".

En fågel, som betraktades med respekt och vördnad bland allmogen, var korpen eller ramnen, som fågeln kallas i folkmålen. Man gav förr noga akt på allt, vad den svarta fågeln hade för sig. Flög korpen i riktning mot en kyrka ansågs han förebåda dödsfall i byn. Hördes han kraxa vid en jordfästning, betydde detta, att någon i den avlidnes familjekrets skulle dö inom den närmaste tiden. Att döda en korp eller ofreda hans bo medförde ofelbart den största olycka. Korpens namn lever ännu kvar i de skånska folkmålen och återfinnes i ett stort antal ordstäv, gåtor och talesätt. En stekhet sommardag kan man ännu i skånska bygder höra uttrycket "i da e de varmt så ramnen gavar" eller varianten "de e hitt så ramnen gavar". I Oxie härad har antecknats talesättet "krågan kan liasåvell ha ed såmm rammen, di e Harrens fula alla". I Genarp i Bara härad har antecknats: "Den ene ramnen hackar ente ud yenen po denn andre". En vanlig benämning på översta ljudöppningen i ett kyrktorn är "ramnagap", och ett riktigt skrovsmål kallas stundom "ramnamätte". En berusad person benämnes på sina håll "ramnahatt", och en som gärna är ute när det är mörkt och kommer sent hem om kvällarna får heta "nattramn". I gammal folktro var annars nattramnen en spökgestalt med ett hemskt utseende, som irrade osalig mot Kristi grav.

Ett plågoris för allmogen var förr gladan

eller gläntan. I äldre tider häckade denna ståtliga fågel ganska allmänt i skånska bygder. Gladan lever i stor utsträckning av råttor, möss, grodor, ödlor och maskar men försmår inte kycklingar, gässlingar och ankungar, varför hon utgjorde en stor fara för dessa fjäderfän. Allmogen försökte också efter bästa förmåga trolla bort gladan med hotfulla besvärjelser. Sålunda berättar Nicolovius i Folklivet i Skytts härad: "Med fäladerna och deras kärr hade äfven försvunnit de stora gåsflockarne, som vaktades af ljushåriga barn, hvilka under det gladorne simmade i luften öfver dem med rof-giriga blickar fästade på de gula gåsungarne, klappade med sina små händer, för att skrämman bort dem, och ropade med gälla stämmor på sitt bondspråk denna besvärjelseformel:

*Gla — gla — glänte
Vänte!
Ska ja dej hänje
I fir å tjuvve stränje
Mä löfver å långe
Å alle dine löfvenes ånge;
Din gässlingetjyf!*

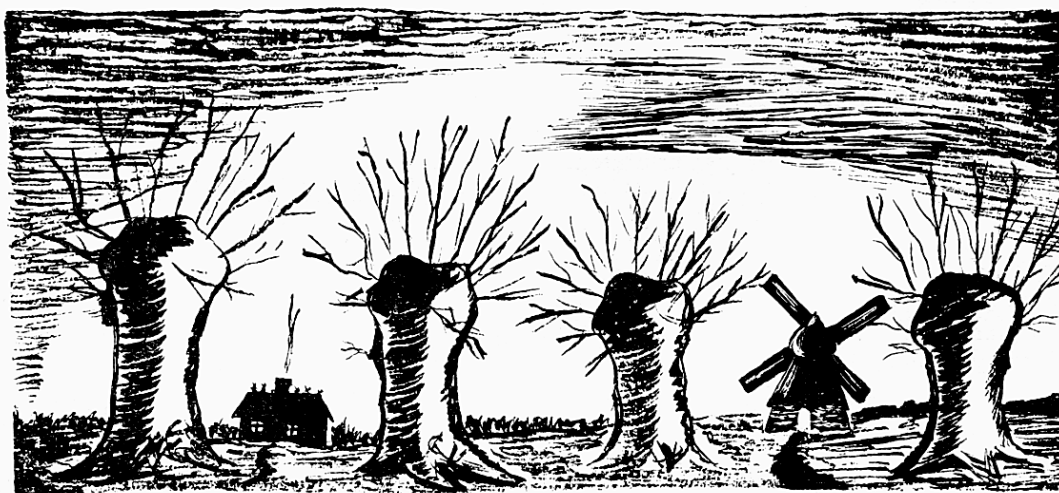
och vilka, sedan de bortskrämd gladorne lägrat sig här och der på gärdsgården i afbidan på lägligare tillfälle, sjelfve lekte gåsleken". I Harjagers härad sjöng förr de små vallflickorna:

*Fly, fly, glänta
i maren ska du hänga
po fira å tjuve stränga
i Annelöva änga,
fårr lövor å långa
å jarta å tånga
Ho — oh, ho — äj
du ällingatjyv!*

Ätskilliga varianter av dessa besvärjelseformler finns från flera håll i Skåne. De slutar alla med "du gässlingatjyv" eller "du ällingatjyv". I Genarp i Bara härad har antecknats "sjuda gläntor", som betecknar en lek.

Enligt folktron varslade fåglarna om besök och väder. När skatan satt på taket och "skricka" kom det främmande. Samma var förhållandet, när skatan "skricka" vid dörren. När hornugglan låter höra sig om kvällen, blir det regn dagen efter enligt talesättet "hornulen gal i kväll, då bler de rajn i maren". Regn blir det också när svalorna flyger lågt, men vackert då de flyger högt. Intresset för fåglar bland skånsk allmoge avspeglas till sist i det gamla fågelrimmet från Skytts härad:

*Skade, vive, höj, spårr,
kråge, råge, ramm,
svale, allitje, ule,
de e ti slavs fule.*

Vår över slätten.